

Н. І. Зикун,
канд. філол. наук

УДК 007: 304: 659

Інтегративна природа сатиричної публіцистики: узагальнення наукових підходів

У статті проаналізовано складність тлумачення поняття сатиричної публіцистики, що поєднує особливості наукового, мистецького та журналістського підходу до фактів, явищ і процесів дійсності. Розглянуто особливості сатиричного відображення реальності в ЗМІ на різних історичних етапах.

Ключові слова: сатира, публіцистика, сатирична публіцистика.

Вступ. Сатирична публіцистика є багатоплановим і складним явищем, яке виникає на перетині різних творчих і культурних проявів, у густи народного життя, перебуває в постійній динаміці. Термін складається з двох компонентів, кожен з яких передбачає особливий підхід до відображуваних фактів. Під публіцистичністю ми розуміємо наявність у авторів творів активної позиції та певних переконань, точніше не тільки їх наявність, а й готовність до обстоювання й поширення. Компонент «сатирична» визначає особливий підхід і кут зору в оцінюванні тих чи тих негативних суспільних фактів і явищ. Складність природи й тлумачення сатиричної публіцистики, її важливе суспільне значення визначили активний науковий інтерес до неї представників багатьох наукових напрямів. Незважаючи на доволі глибоку розробленість питання про сатиру й сатиричні жанри (А. Макарян, І. Дзевєрін, Д. Ніколаєв, Е. Озмитель, І. Евентов, Я. Ельсберг та ін., Ю. Соболев, С. Стикалін, С. Гуревич, Л. Кройчик, М. Гончарук, Є. Демченко, А. Капелюшний), поняття сатиричної публіцистики визначено менш чітко.

Метою нашої статті є розгляд особливої природи сатиричної публіцистики, що полягає у поєднанні властивостей літератури та журналістики з науковим підходом до кваліфікування фактів дійсності, а також визначення джерел становлення української сатиричної публіцистики.

Результати й обговорення. Сатирична публіцистика як самобутнє явище, яке протягом тривалого часу відіграє помітну роль у суспільному житті, сформувалася у відповідь на потреби суспільства, засвідчивши особливий рівень його розвитку та готовності до такого способу трактування та сприйняття інформації. Українська сатира має багаті і славні традиції, які сягають в історичне минуле. Вона, як і журналістика в

цілому, стоїть на плечах «своїх предтеч – насамперед усної народної творчості та літератури», на що вказували у своїх дослідженнях українські та зарубіжні вчені. Додамо, що провідником і каталізатором сатиричного струменя в українській культурі можна вважати і театр. Слід, однак, зауважити, що в різні історичні періоди в культурному житті кожного народу домінував той чи той тип сатири, залежно від суспільних умов і її завдань. Показова щодо цього відмінність між XVII, XVIII і XIX ст. в основних посередниках між сатиричними творами та їх адресатами. У XVII ст. це був усний канал, який використовував жанри усної народної творчості, у XVIII ст. на суспільну арену виходить демократична сатира, представлена художньою літературою, переважно полемічного характеру, наприкінці ж XIX ст. громадська боротьба переміщується на сторінки періодичних друкованих видань, які скорочують шлях до читача порівняно з книжковими джерелами і забезпечують масовість читацької аудиторії, відрізняючись також іншими характерними особливостями, притаманними пресовим виданням. Поширення сатири газетно-журнальної визначило й жанрову специфіку сатиричних матеріалів, переважання невеликих, мобільних і оперативних форм.

Сама публіцистика складна через поєднання та переплетення цілої низки особливостей, характеристик і завдань, притаманних різним видам творчості й мислення. Складність та інтегративність її природи визнавали практично всі дослідники, підкреслюючи особливу роль саме у вітчизняній медійній практиці на відміну від зарубіжної журналістської традиції. В. Горохов трактував публіцистику як вид літератури і тип журналістської творчості [1, с. 99]; М. Черепанов розглядав публіцистику як особливий рід літератури, один із трьох самостій-

них видів пізнання дійсності – поряд із науковим і художнім [2, с. 34]; В. Учонова визнає її специфічним родом діяльності, що породжує особливий вид текстів [3, с. 9]; А. Тепляшина доходить висновку про спорідненість журналістики і публіцистики як форм суспільної діяльності та чинників суспільного життя. Визнаючи публіцистику феноменом духовної культури, дослідниця підкреслює взаємозв'язок і взаємовплив публіцистики, філософського й художнього осмислення важливих суспільних проблем [4].

Таким чином, бачимо, що поєднавши в собі ознаки науки, художньої творчості, зберігаючи з ними тісний зв'язок в умовах журналістського дискурсу, оперативної діяльності й скорочення дистанції між адресатом і адресантом, сатирична публіцистика є якісно новим явищем.

Узагальнивши велику кількість наукових дефініцій поняття «публіцистика», що відображають різноманітність підходів до розуміння її сутності, М. Титаренко виділяє три визначальні сфери її функціонування: публіцистика як сфера літератури (дослідник називає її художньою публіцистикою); публіцистика як сфера філософії, релігії, науки (світоглядна публіцистика); публіцистика як сфера журналістики (газетна, журнальна, теле-, радіопубліцистика). Саме стосовно третього підходу, вважає дослідниця, доцільно говорити про жанри, стилі, методи, предмет, функції, структуру публіцистики як професійної журналістської діяльності [5, с. 46]. Це вузьке тлумачення поняття, під яким розуміємо оперативну публіцистику, публіцистику газет, журналів, пізніше – радіо і телебачення. Вона межує з аналітикою, однак зберігає тісні зв'язки і з художньою творчістю.

Сучасні вчені, коли йдеться про публіцистику, визнають доцільність використання різних видів інтерпретації фактів дійсності, синтезування в її матеріалах особливостей наукового підходу до фактів, збагаченого журналістськими прийомами роботи з інформацією, для яких нерідко обирають художню форму для кращого сприйняття читачем. Причому, вказують науковці, навіть в умовах близького сусідства народів процес свідомо-творчого формування на рівні ментальних особливостей набуває суттєвих відмінностей внаслідок дії геоісторикополітичного чинника, культурних традицій, еволюції архетипного мислення того чи того народу, що позначається і на особливостях трактування інформації [6, с. 148]. В. Буряк обґрунтовує відмінності реальної (у публіцистичному та науковому мисленні) і відображеної, опосередкованої інтерпретації (що проявляється в художній творчості) та зауважує, що в процесі історичного розвитку спостерігається домінування спо-

чатку реального факту (XVII ст.), потім – паралельне функціонування мислення реального й відображеного факту (публіцистика та художня творчість, XVIII ст.). XIX ст. ознаменувалося формуванням публіцистичного мислення як особливого підходу до інтерпретації факту, на зміну інформаційному, ретрансляційному трактуванню факту приходять інформаційно-аналітичне, в якому простежується національна диференціація, філософсько-соціальні узагальнення. Науковець говорить про завершеність наприкінці XIX ст. поділу інформаційно-художньої свідомості на два типи – мислення реального факту (публіцистика) і мислення відображеного факту (художня творчість) [6, с. 149–150]. Однак мусимо зауважити, що таке домінування одного із підходів до подання фактів не дозволило уникнути синкретичної обробки факту одночасно на двох рівнях – реальному та художньому. Така динаміка розвитку підходів до трактування реалій знаходить вираження і в системі жанрів, використовуваних ЗМІ: тут простежується рух від інформаційно-хронікальних до художніх і художньо-публіцистичних. Тому закономірно, що серед найбільш поширених жанрів, використовуваних сатиричною публіцистикою на перших етапах її розвитку, чимало суто художніх, але з великим сатиричним потенціалом: байка, казка, епіграма та ін., що зберігають ще тісний зв'язок з народною творчістю.

Відомий український дослідник П. Федченко теж свого часу високо оцінював усну народну творчість як одне з найпотужніших джерел для всіх прийдешніх публіцистичних традицій, зокрема відзначав роль кобзарів та піснярів в узагальненні історичного й соціального досвіду, в консолідації українського народу. Він розглядав українські народні думи та історичні пісні як «безсмертні документи справжньої народної публіцистики, засіб інформації, агітації та своєрідних коментарів важливих соціальних і політичних подій і процесів» [3, с. 24]. Слід підкреслити, що численні українські думи й пісні мають гумористично-сатиричний характер.

В українській літературі XVI–XVIII ст. було доволі багато творів, які могли б кваліфікуватися як сатиричні. Однак через відомі причини вони не мали можливості не тільки «пробитися» до друку, а й переписуватися, тому й збереглося пам'яток української сатири давніх часів порівняно мало. Усна народна творчість, як і художня література загалом, є словесною поетичною творчістю, тому між ними існує тісний зв'язок. Він починається з того, що усна народна творчість є джерелом виникнення літератури. Однак засадничою відмінністю між усною народною творчістю та літературою, яка підхопила, розвинула та збагатила сатиричні

традиції, є ставлення до дійсності. Якщо в художніх творах відображаються естетичні концепції авторів – так звана друга дійсність, тобто дійсність, пропущена крізь індивідуальну свідомість, то в народних творах дійсність зображається крізь призму сприйняття народу і вона, як правило, зміщена – опоетизована, героїзована, звеличена з метою її наближення до народного ідеалу [7]. Словесність відреагувала на найважливіший суспільний процес – процес формування особистості, вироблення активного і, зокрема, критичного ставлення до дійсності – посиленням авторського, особистісного начала в текстах, адресованих широкій аудиторії, що робило їх більш переконливими та дієвими.

Наприкінці XVI – на початку XVII ст. в умовах антиклерикальних і антифеодальних рухів сатиричні тенденції, що проявилися у творчості окремих авторів (зокрема І. Вишенського), під впливом розвитку народної сатири сприяли формуванню цілого літературного напрямку. Публіцистична творчість його представників забезпечувала поступову трансформацію публіцистичної спрямованості народної творчості в газетно-журнальну публіцистику. Б. Мінчин, посилаючись на О. Білецького, підкреслює, що на світанку виникнення політичної сатири, у XVI–XVIII ст., коли народжувалася полемічна форма літератури, українській літературі не доводилося бути тільки мистецтвом слова – вона була одразу всім: політичною трибуною, публіцистикою, філософією, криком, плачем, стогоном підневільної народної маси [8, с. 138].

Узагальнивши результати вивчення наукових джерел, що стосуються теми дослідження, вважаємо за доцільне підсумувати: гумор і сатира є особливими національними рисами народної творчості та давньої української літератури, породженими історичною дійсністю, сформованими в її умовах національним українським характером.

Вираження української художньої свідомості на живій мові народу саме в контексті гумористично-сатиричної доміанти сприяло, на думку В. Буряка, тому, що нереалізованість духовного ідеалу (державної самостійності) не створювала песимістичного духовного вакууму, не призводила до національної психонівеляції, а сприяла збереженню художньо-соціальної особистості українця, як і всього народу, перед загрозою історичної безперспективності [9, с. 4–5]. Адже становище української журналістики, як і української культури загалом, на територіях, що існували як напівколонії Російської імперії, було складним. Царські укази обмежували сферу поширення української мови, а це, звісно, позначалось і на стані національної літератури та преси.

Учені визнають, що кінець XIX – початок XX ст. ознаменували початок нового інтенсив-

ного періоду розвитку української літератури, посилення її ролі в суспільному житті. Це одночасно з назріванням революційної ситуації, першою російською революцією 1905–1907 рр. зумовило виділення ідейно-художніх напрямів і стильових течій літератури, активізувало пошуки нових шляхів її розвитку. Починалася нова епоха, яка ознаменувалася відчутними історичними зрушеннями та глибокими змінами у словесно-образному мистецтві.

Українська сатирична публіцистика, як підтверджують наукові дослідження, зароджується практично одночасно з періодичною пресою, є її важливою частиною, яка впливає на формування тенденцій та особливостей преси загалом. А. Животко, аналізуючи спрямованість молоді української журналістики під час її народження, вказував, що, попри закономірне переважання хронікальності, чітко окреслювалися дві головні течії: науково-літературна (представлена історією, етнографією, художньою літературою тощо) і сатирично-літературна. Обидва ці напрями характеризуються однією спільною рисою: незважаючи на лояльність, якої вимагали умови політичного життя й яку різними способами повинен був демонструвати той чи той журнал, усі вони слугували пробудженню в українському суспільстві національної думки і почуття. Це сприяло організації національно-суспільних сил і створенню передумов для їх розвитку [10].

Усе охарактеризоване вище створювало загальнокультурну базу та публіцистичні традиції, які були використані при формуванні жанрових і стильових особливостей газетних та журнальних творів. Ґрунтуючись на низці тверджень дослідників про особливий характер сатиричних творів та їх зв'язок з реальним життям, тобто публіцистичність, вважаємо за доцільне вказати на особливу роль сатири, сатиричної публіцистики у виокремленні журналістики як такої з лона літератури.

Наше дослідження підтверджує, що на початкових етапах сатирична пресова публіцистика не обмежувалася спеціальними типами друкованих видань, а дедалі активніше «проникала на сторінки загальнополітичних, літературних та інших журналів, відвойовувала місце в газетах» [11, с. 11]. Саме така «активність» і відкритість, на нашу думку, і визначила особливе значення сатиричної публіцистики в історії преси та її вплив на розвиток і розгортання суспільних процесів. Література та публіцистика, в тому числі й сатирична, дедалі помітніше розходяться у своїх завданнях і системах зображально-виражальних засобів. У XX ст. жанрова та жанрово-стильова диференціація сатиричної пресової публіцистики стає значно чіткішою та багатою на форми і поетичні прийоми.

Сатиричні журнали та газети, ілюстровані сатиричними додатками до газет і загальнополітичні видання були на початку століття місцем випробування, боротьби та збагачення на нові засоби сатиричного зображення дійсності, становлення сатиричних жанрів. Найважливіше місце в журналістській публіцистиці належить матеріалам критичним, серед яких особливо виділяються сатиричні – найбільш гостра та яскрава форма викриття і засудження громадських недоліків і вад. Однак, за справедливим зауваженням А. Бережного, сатирик, як і автор будь-якого критичного матеріалу, не порушуючи фактологічної точності за умови звернення до конкретного об'єкта критики, відрізняється від першого можливістю використання різних форм загострення та перебільшення, в тому числі окарикатурювання, фарсу і фантазії [11, с. 3]. Ще однією відмінністю сатиричної публіцистики дослідник називає розкриття комічного боку об'єкта, подання його в смішному вигляді, що не доконче притаманне критичним матеріалам як таким [11, с. 3]. Враховуючи широту поняття сатири, розмаїття її жанрових форм і прийомів, попри безліч спільних особливостей, прийнято розмежовувати сатиру художню (літературну, белетризовану) та публіцистичну. Останню ми, власне, можемо називати і сатиричною публіцистикою. В. Алексеев виділяє такі особливості сатиричної публіцистики: твори пишуться з конкретного приводу, по гарячих слідах подій; публіцист завжди оперує реальними, документальними фактами, соціальна значущість яких визначається політичною злободенністю, що, однак, не заважає йому за поодинокими явищами бачити типові, простежувати їх внутрішню логіку; високий ступінь художності (образність, виразність, комізм, масштабність, емоційність); взаємодія на газетному аркуші у всіляких комбінаціях літературного та образотворчого матеріалу. Художня сатира характеризується втіленням ідей в узагальнених образах; відсутністю зазначення конкретного адресата; абстрагованістю від реальності; вільним тлумаченням подій, необмеженістю вимислу та гіперболізації [12, с. 15–17]. Не заперечує він і можливості тривалого та стійкого впливу публіцистичної сатири на суспільство. Хоча остання ознака є вельми дискусійною, ми зауважуємо, що її можна розглядати як факультативну або й таку, що залежить від особливостей конкретного сатиричного твору.

Як особливий спосіб критичного зображення, аналізу та висміювання реальних суперечностей трактує сатиричну публіцистику І. Шукуров. Дослідник підкреслює, що факт, подія чи характер розкриваються в момент

загострення суперечностей, розглядаються як публіцистичний конфлікт і вимагають не тільки раціонального, а й емоційного засудження. Автор визнає також глибоку дифузю або навіть синтез елементів науки і мистецтва в публіцистиці [13, с. 11–12]. А. Саїдов обґрунтовує погляд на сатиричну публіцистику як на специфічну форму творчої діяльності письменників і журналістів, особливу галузь журналістики та предмет самостійного наукового дослідження [14, с. 8]. О. Кузнецова теж підтверджує доцільність диференціювання белетристичної сатири і сатиричної публіцистики. Під останньою науковець розуміє комічно-інформаційне, комічно-аналітичне та комічно-художнє публіцистичне відображення парадоксів дійсності у творах, що ґрунтуються на реальних фактах, подіях, явищах, у жанрах і засобами двох родів літератури: сатири і публіцистики [15, с. 32]. Погоджуючись з автором щодо потреби виокремлення в сатиричній публіцистиці сатиричної інформаційної публіцистики, сатиричної аналітичної публіцистики і сатиричної художньої публіцистики, що знімає низку суперечностей у кваліфікуванні багатьох сатиричних публікацій як художньо-публіцистичних жанрів (зокрема сатиричної замітки, сатиричного репортажу тощо), вважаємо більш виправданим говорити в дефініції сатиричної публіцистики про сатирично-інформаційне, сатирично-аналітичне і сатирично-мистецьке публіцистичне відображення фактів довколишнього життя. До того ж, на нашу думку, можна вважати визначальним у терміні на позначення аналізованого масиву сатиричних матеріалів саме компонент *публіцистика*. Тобто з двох термінологічних номінацій – сатирична публіцистика та публіцистична сатира – доцільнішим вважаємо саме перше, що підкреслює його орієнтованість на медійний дискурс.

Висновки. Таким чином, можна дійти висновку, що сатирична публіцистика є багатим і різноманітним за проблемно-тематичними, зображально-виражальними та жанровими особливостями складником національної культури, що, зародившись як відповідь на виклики часу та сподівання аудиторії, будучи продуктом розвитку суспільних відносин, формою літературно-політичної діяльності, стала також помітним чинником формування суспільних настроїв у перехідні суспільні періоди. У ній дивним чином поєдналися, створивши абсолютно нову якість, прийоми роботи з інформацією, з реальним фактом, притаманні науковій діяльності, художній літературі та журналістиці. Це зумовлює необхідність її подальшого глибокого й комплексного дослідження з використанням багатого фактологічного матеріалу.

1. *Горохов В. М.* Публицистика и ее эффективность / В. Горохов // Горизонты публицистики: Опыт и проблемы. – М., 1981. – С. 9.
2. *Черпахов М. С.* Проблемы теории публицистики / М. Черпахов. – М. : Мысль, 1973. – 267 с.
3. *Федченко П. М.* Матеріали з історії української журналістики : навч. посіб. / Федченко П. М. – К. : Вид-во Київ. ун-ту, 1959. – Вип. 1. – 339 с.
4. *Тепляшина А. Н.* Сатирические жанры современной публицистики / А. Тепляшина. – С.Пб, 2000. – 95 с.
5. *Титаренко М.* Феномен публіцистики: проблема дефініцій / М. Титаренко // Вісник Львів. ун-ту. Сер. : Журналістика. – 2007. – Вип. 30. – С. 41–50.
6. *Буряк В.* Українські видання XIX століття у контексті еволюції інтелектуальної модульності як визначальної свідомісної домінанти // Видавничі галузь і кадри: досягнення, проблеми, перспективи : наук.-практ. зб. / упоряд. Е. І. Огар. – Львів : Аз-Арт, 2002. – С. 153.
7. *Лановик М. Б.* Українська усна народна творчість : навч. посіб. [Електронний ресурс] / М. Б. Лановик, З. Б. Лановик. – К. : Знання-Прес, 2006. – 591 с. – URL: www.info-library.com.ua/books-text-41_46.html.
8. *Мінчин Б.* Сатира в естетиці соціалістичного реалізму / Б. Мінчин. – К. : Радянська школа, 1967. – 288 с.
9. *Буряк В.* Український гумор та сатира як психологічно-художня домінанта образної свідомості (на матеріалі усної та писемної словесності XIV–XVIII ст.) // Сатира і гумор в українській літературній традиції : матер. Всеукр. наук. конф., 11–12 трав. 1994 р. – Чернівці, 1994. – С. 4–7.
10. *Животко А.* Історія української преси / А. Животко ; / передм. К. Костева. – Мюнхен, 1989–1990. – 334 с.
11. *Бережної А. Ф.* Сатирическая журналистика : учеб.-метод. пособ. / А. Бережной. – С.Пб, 2004. – 39 с.
12. *Алексеев В. А.* Оружием политической сатиры / В. А. Алексеев. – М. : Мысль, 1979. – 224 с.
13. *Шукуров И. Ш.* Конфликт в сатирической публицистике : автореф. дисс. ... канд. филол. наук : 10.01.10 “Журналистика” / И. Ш. Шукуров. – М., 1982 – 22 с.
14. *Саидов А. Ш.* Сатирическая публицистика в узбекской советской периодической печати (вопросы истории, теории и практики) : автореф. дисс. ... д-ра филол. наук : 10.01.10 “Журналистика” / А. Саидов. – М., 1979. – 38 с.
15. *Кузнецова О. Д.* Засоби й форми сатири та гумору в українській пресі / О. Кузнецова. – Львів : ВЦ ун-ту ім. Івана Франка, 2003. – 250 с.

Подано до редакції 15. 10. 2014 р.

Zykun Natalya. Integrative nature of satirical journalism: generalization of scientific approaches.

The article analyses the challenging interpretation of the notion of satirical journalism, which comprises the features of scientific, artistic and journalistic approaches to the facts, phenomena and processes of reality. It considers the peculiarities of satirical projection of reality in mass media and reveals the sources for arising of the Ukrainian satirical journalism.

Keywords: satire, journalism, satirical journalism.

Зикун Н. И. Интегративная природа сатирической публицистики: обобщения научных подходов.

В статье проанализирована сложность толкования понятия сатирической публицистики, объединяющей особенности научного, художественного и журналистского подхода к фактам, явлениям и процессам действительности. Рассмотрены особенности сатирического отображения реальности в СМИ на разных исторических этапах.

Ключевые слова: сатира, публицистика, сатирическая публицистика.